

Радмило Пекић*

Универзитет у Приштини
Филозофски факултет
Косовска Митровица (Србија)
Одељење за историју

ПИСАНИ ПОМЕНИ МАНАСТИРА ТВРДОШ ИЗ XV ВИЈЕКА

Сажетак: У историјској литератури не постоји усаглашен став од када датира требињски манастир Тврдош. Док археолози тврде да манастир датира из раног средњег вијека, код историчара је полазна основа почетак XVI вијека. Међутим у Дубровачком архиву сачувани су документи у којима се помиње Тврдош у XV вијеку. У раду су приказана и дипломатички анализирана необјављена два документа из 90-их година XV вијека, у којима се помињу свештеници Цркве Успења Пресвете Богородице у Требињу.

Кључне ријечи: Тврдош, Требиње, митрополит, Црква Успења Пресвете Богородице.

Због недостатка историјских извора, нека од фундаменталних питања везаних за ранији историјски период Захумско-херцеговачке епископије која се још називала Митрополија требињска или Митрополија херцеговачка у потпуности нису расвијетљена.

Сматра се да је након пада Херцеговине под турску власт сједиште Херцеговачке епископије измјештено из Милешеве у манастир Тврдош код Требиња. Међутим, не зна се тачно када је то било и под којим околностима, већ се дају одређене претпоставке, без писаних потврда.

У историјској литератури немамо потпуних података о захумско-херцеговачким владикама, који су на ову дужност рукоположени након премјештања сједишта епископије из Милешеве у Требиње. Након милешевског митрополита Давида, који је написао тестамент херцегу Стефану Вукчићу Косачи 1466. године, а четири године касније био поклисар херцега Влатка, као митрополити херцеговачки у литератури

* Ел. пошта: bijeljani@yahoo.com

се помињу Јован (1508–1513) и Висарион – обновитељи манастира Тврдош (1509).¹

Изузев забиљеженог предања, нема писаних података о подизању манастира Тврдош. На основу археолошких истраживања, утврђено је да постоје ранохришћански и неколико средњовјековних слојева, па се оснивање манастира Тврдош датирало у IV вијек.

Констатовано је да је црква дозиђивана јер су пронађене византијске гробнице из V–VI вијека. Сматра се да је црква порушена током VI вијека.² Дио манастирског пода урађен је у стаклу, тако да се виде двије гробнице и темељи старе цркве.

Све донедавно историографи су први писани помен манастира Тврдош датирали у 1509. годину.³ На основу наведеног извора, опште је познато да је 31. марта 1509. године монах Марко Требињац записао да је преписивао и минијатурама украшавао један Октоих из збирке манастира Савине по наредби архијереја кир Висариона, при архиепископу Јовану, у Цркви Успења Пресвете Богородице у Тврдошу, коју су наведени свештеници саградили.⁴

Интересантно је поменути да је 23. марта 1501. године калуђер Марко из Требиња, син Стефана подстригача сукна, склопио споразум са дубровачким сликаром Матком Миловићем да га подучава занату на период од годину, односно до празника Св. Влаха. Након године дана, калуђер Марко обавезао се да своје учитељу Матку исплати на име школовања износ од шест златних дуката.⁵

¹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 87–92; М. Sivrić, *Oporuka i smrt hercega Stjepana Vukčića Kosače*, Motrišta 18 (Mostar 2000) 78–84; А. Јевтић, *О херцегу Стефану Косачи (1435–1466) и његовом тестаменту*, Шћепан Поље и његове светиње кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа (Плужине, 24–25. септембар 2006), Беране 2010, 147–148; Ђ. Слијепчевић, *Хумско-херцеговачка епархија*, Епископија Захумско-херцеговачка, Београд 2006, 128–131, 150–153.

² Ђ. Јанковић, *Манастир Тврдош*, Требиње 2003, 8–16; Исти, *Српско поморје од 7 до 10 столећа*, Београд 2007, 83.

³ Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, 125–126, бр. 404; В. Ћоровић, *Херцеговачки манастири*, ГЗМ XXIII–3 (1911) 505–508; О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 193.

⁴ И. Руварац, *О хумским епископима и херцеговачким митрополитима до године 1766.*, Мостар 1901, 11–12; В. Ћоровић, *Херцеговачки манастири*, 508; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 54, 82.

⁵ Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII–XVI в.* II, Београд 1952, 4–5, бр. 758.

Насупрот наведеном, у дубровачким изворима који датирају прије 1509. године и записа калуђера Марка Требињца, забиљежен је требињски митрополит Василије, и његов брат игуман Јован.

Констатујући да подаци о херцеговачким владикама потичу с почетка XVI вијека, деведесете године прошлог вијека у објављеној докторској дисертацији Б. Нилевић је пажњу скренуо на требињског митрополита и навео да се 1504. године помиње митрополит Василије „који резидира у манастиру Тврдошу крај Требиња“.⁶

Митрополит Василије се, 8. октобра 1504, задужио за 40 златних дуката, а рок враћања био је четири мјесеца. Његови вјеровници били су Франческо Радановић из Дубровника и Драгиша Вучинић из Журовића. На маргини документа забиљежено је да дуг није враћен на вријеме, па се 26. марта 1505. помиње игуман Јован, који се обавезао да ће вратити преостали дуг. Уговор је са закашњењем касиран, односно поништен и то 28. априла 1505. године.⁷

И након објављеног документа, у разним радовима, монографијама, шематизмима, на електронским порталима и даље се погрешно први писани помен манастира Тврдош датира у 1509. годину.⁸

За разлику од наведених, у објављеном магистарском раду *Vjera u Humskoj Zemlji*, Д. Кораћ је, позивајући се на раније истраживаче, навела да се не може потврдити да херцеговачки манастири потичу из средњег вијека, већ из XVI вијека. За манастир Тврдош каже: „Prvi pisani

⁶ Б. Нилевић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије 1557. године*, Сарајево 1990, 127.

⁷ Ego Vassilie mitropolitus ecclesie Sante Marie de Tribigne confiteor quod super me et omnia mea bona obligo dare et soluere Francisco Radanovich de Ragusio et Dragisse Vucignich de Xurovichi ducatos auri quadraginta usque ad mennisis quattuor proxime futuros sub pena etc. Renuntiando etc. Nec autem carta. Iudex et testis utilis. DAD, Debita Notariae (Deb. Not.) LXIII, fol. 171 (8. X 1504); Р. Пекић, Г. Самарџић, *Хришћански – православни споменици Травуније у историографији и савременом друштву*, Историографија и савремено друштво, Тематски зборник радова, Ниш 2014, 156.

⁸ Љ. Шево, *Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1878. године*, Бања Лука 2002, 189–195; Иста, *Културна баштина Републике Српске*, Нови Сад 2003, 163–167; *Шематизам Захумско-херцеговачке епархије 2006. године*, Епископија захумско-херцеговачка, 248; И. Марковић, *Православни манастири у Босни и Херцеговини*, Београд 2008; Текст о манастиру Тврдошу преузет са портала Епархије захумско-херцеговачке и приморске (www.eparhija-zahumskohercegovacka.com) види у монографији: *Кроз источну Херцеговину* (пр. Н. Асановић), Требиње–Билећа–Гацко 2011, 201.

spomen manastira Tvrdoš potječe iz 1501. godine, a izravni pomen iz 1509. godine.⁹

Међутим, писани помени Цркве Св. Марије у Тврдошу датирају још од краја XV вијека, гдје је као монах живио и дјеловао Венијамин, син Радише из Требиња, односно Венијамин Радишић, што потврђујемо приказивањем садржаја из два документа Дубровачког архива.¹⁰ Самим тим, манастир Тврдош је обновљен у XV, а не у XVI вијеку, како је до сада тврђено.

Опис документа и ранија издања

Уговор о задужењу монаха из Тврдоша, Венијамина Радишића налази се и чува у Дубровачком архиву у кредитној књизи дуговања, архивска серија *Debita Notariae*, кодекс 57, fol. 144', по новом уређењу Fond 10, Ser. 1, Vol. 57, fol. 144 verso. Изнад уговора се налази датација, а затим је садржај исписан у девет редова, а у десетом реду је наведено вријеме када је кредит враћен и поништена облигација.

Документ представља кратак протокол, па је по формулару сличан другим уговорима који се односе на кредитна задужења. Међутим, по садржају је изузетно важан јер нам помаже у стварању прецизније и потпуније слике о ранијој историји манастира Тврдош и Требињској митрополији, односно Херцеговачко-захумској епископији. На овај кредитни уговор пажњу је скренуо Богумил Храбак и потписник овога рада, а његов садржај до сада није објављиван.¹¹

(I)

Текст уговора

die XII decembris 1495

Ego Veneamin monacus de Tribigne ecclesie Sancte Marie [2] filius Radisse di Tribigne principalis debitor et [3] ego Vuchossauus Vuchouich de Tribigne plegius qui me [4] tamen principalem debitorem constituo confitemur quod supra nos [5] et omnia nostra bona obligamus nos dare et soluere Nicolao

⁹ D. Korać, *Vjera u Humskoj Zemlji*, Mostar 2008, 32, 80.

¹⁰ DAD, Deb. Not. LVII, fol. 144' (12. XII 1495); LIX, fol. 16 (20. V 1497).

¹¹ Б. Храбак, *Зажмопримци из Требиња у Дубровнику 1400–1600*, Трибуниа 12 (2009) 121; Р. Пекић, Г. Самарџић, *Хришћански – православни споменици Травунице у историографији и савременом друштву*, 157.

|6| Bratutouich ducatos auri decem hinc per totum mensem |7| Aprilis proxime futurum sub pena etc. Tenente se etc. |8| Renuntiando etc. Nec autem carta etc. Judex et testis ut supra |9|

1497. 29 julii cassum quia soluit.

Превод

дана 12. децембра 1495.

Ја, Венијамин монах из Требиња, Цркве Свете Марије, син Радише из Требиња, први дужник, и ја Вукосав Вуковић из Требиња, постављам се јамцем и главним платишом, сагласно изјављујемо да се собом и свим нашим добрима обавезујемо да ћемо дати и исплатити Николи Братутовићу десет златних дуката до краја наредног мјесеца априла под казном итд. Држати се (тога) итд. Обзнањено итд. Ова, пак, исправа итд. Судија и свједок како и горе.

1497. 29. јула поништено, јер је исплатио.

Опис документа и ранија издања

Докуменат је, као и претходни, регистрован у кредитној књизи дуговања, у архивској серији *Debita Notariae* 59 на 16 страници, односно по новом уређењу Fond 10, Ser. 1, Vol. 59, fol. 16.

На наведеној страници кодекса, регистрована су четири уговора и то први уговор је датиран 18. маја 1497, док су преостала три евидентирана два дана касније, 20. маја. Посљедњи кредитни уговор, који је у вези са са монахом Венијамином Радишићем из Тврдоша код Требиња, написан је у шест редова, а у седмом реду је наведено вријеме када је враћен кредит.

И овај уговор по форми је сличан другим протоколима који се односе на кредитна задужења, али је као и претходни значајан за познавање црквених прилика у средњем вијеку на подручју Босне и Херцеговине. Као и код претходног и на овај уговор је пажњу скренуо Богумил Храбак и потписник овога рада. Садржај документа до сада није објављиван.

(II)
Текст уговора

Ego Veniamin Radisich monachus in Trebigno in Sancta Maria de [2] (прецртано) Teuerdosi. Confiteor quod super me et omnia bona mea [3] obligo me dare et soluere Franco Radanouich ducatos auri [4] quattuordecim hinc per totum mensem septembris proxime futurum sub [5] pena etc. Renuntiando etc. Nec autem carta etc. Judex et testis ut supra [6]

1498. 30 octobris cassum quia soluit [7].

Превод

Ја, Венијамин Радишић монах у Требињу у Цркви Свете Марије из Тврдоша, изјављујем да се собом и свим добрима својим обавезујем да ћу дати и исплатити Франку Радановићу четрнаест златних дуката до краја наредног мјесеца септембра, под казном итд. Обзнањено итд. Ова, пак исправа итд. Судија и свједок како и горе.

1498. 30 октобра поништено, јер је исплатио.

Просопографски подаци

Венијамин Радишић (*Veneamin monachus de Tribigne; Veniamin Radisich*), I, II (документ) 1 (ред у изворнику) – није познат у историјској литератури, изузев помена у наведеном раду Б. Храбака. На темељу предоченог докумената сазнајемо да је био поријеклом из Требиња, син извјесног Радише. Његово поријекло за сада остаје непознаница, јер презиме његова оца Радише није наведено, тако да ово питање остаје отворено за будућа истраживања.

Вукосав Вуковић (*Vuchossauus Vuchouich de Tribigne*), I 2 – био је поријеклом из Требиња. Носио је патроним по оцу Вуку Радичевићу, како је забиљежено у кредитним књигама Дубровачког архива.

Литература: Б. Храбак, *Зјмопримци из Требиња*, 119.

Никола Братутовић (*Nicolao Bratutouich*), I 6, 7 – био је прворођени син дубровачког сукнара Братута Градојевића, који је одселио из Требиња у Дубровник и постао члан познатих Антунина.

Оженио се Станом, ћерком Ника Прибисалића. Уговор о миразу наведених супружника регистрован је 18. фебруара 1486. године. У браку

са Станом имао је троје дјеце и то два сина и једну ћерку. Његови синови нису се женили, док се ћерка Катарина удала за Николу Миошића.

Никола Братуовић истакао се у кредитном пословању. Као човјек од угледа имао је слуге и слушкиње које су поријеклом били из Требиња али и других мјеста. Њега су служили извјесни Стана и Петар Андријашевић из Требиња, као и Јаков Миливојевић из Босне.

Никола није био дуга вијека, умро је 1503. године. Годину дана касније умрла је и његова супруга Стана.

Извори: DAD, *Testamenta Notariae (Test. Not.)* XXVIII, fol. 193; Библиотека Историјског института САНУ, *Genealogia Cingria, L'origini e genealogie dei cittadini Ragusei che furono in officio delle cofraternitate di S. Antonio (Genealogia Cingria)*, 18.

Литература: Р. Пекић, *Тестамент сукнара Братута Градојевића из Требиња*, ГПБ 6 (2013) 123, 126.

Франко Радановић (*Franco Radanouich*), II 4 – није значајнија личност, па није ни познатији у историјској литератури. У једном архивском документу из 1496. године евидентиран је Франко Радановић и то као Франко Радана Струић. Почетком наведене године Франко Радановић Струић кредитирао је још једног свештеника из Требиња и то Стефана Ковачевића, којем је позајмио 12 перпера.¹² Франко Радановић пословао је и са митрополитом Василијем и игуманом Јованом.

На темељу надимка Струјић јасно је да се ради о Дубровчанину, поријеклом из Требиња, чији се предак Радован Марић око 1420. године доселио у Дубровник из Требиња и постао члан дубровачких Антунина. Путем патримонике чланови породице Струјић (*Crispi*) презивали су се различито и то: Марићи, Прибиловићи, Радмановићи, Радовановићи, Радатовићи, Крешмановићи (*Cresmani*), Радановићи. Познато село Струјићи у Попову пољу највјероватније је у вези са породицом Струић.

Породица Струјић као и породице Братуовић једине су двије досељене породице из Требиња чији су чланови захваљујући успјешној пословној дјелатности успјели да се уздигну и постану припадници истакнутих Антунина.

Извори: DAD, *Test. Not.* XXVIII, fol. 193; *Genealogia Cingria*, 323–327.

¹² XII januari 1496. Ego Stiepan Couazeuich presbiter de Tribigne confiteor quod super me et omnia bona mea obligo me dare et soluere Franco Radani Struich yperperos duodecim... DAD, Deb. Not. LVII, fol. 153'.

Литература: Z. Pešorda-Vardić, *U predvorju vlasti, dubrovački Antunini u kasnom srednjem vijeku*, Zagreb–Dubrovnik 2012, 38, 43, 59, 100, 139, 148.

Установе, топоними и важнији термини

Црква Свете Марије (ecclesia Sancta Maria), I, II (документ) 1 (ред у изворнику) – налази се на удаљености од 4 км западно од Требиња, на десној обали ријеке Требишњице. У питању је манастир Тврдош, у данашње вријеме један од најзначајнијих вјерских и културно-историјских споменика Босне и Херцеговине, посвећен Успењу Пресвете Богородице. Према тврдњама археолога манастир Тврдош подигнут је у раном средњем вијеку, на темељима старе цркве, а према предању, манастир Тврдош основао је цар Константин на путу за Рим. Након што је порушен и опустео, према једном запису из поменика у Дужима, манастир Тврдош обновио је краљ Милутун 1270. године у доба митрополита кир Василија и игумана Венијамина. Истакнути В. Ђоровић је констатовао да је запис безвриједан, јер је Милутин постао краљ 1282. године. Поред наведеног записано је и предање да је манастир Тврдош саградио херцег Стефан Вукчић Косача.

Обнова манастира Тврдош најчешће се у литератури везује за 1508/9. годину и митрополита Висариона I, док се 1517. година такође погрешно наводи као вријеме када је зидове цркве фрескама украсио сликар Вице Ловров.

Б. Храбак је објавио једну одлуку сената из 1510. године, којом је одобрена испорука цигле на рачун митрополита Висариона, па је В. Ђурић без писаних потврда претпоставио и закључио да у то доба манастир није био покривен, мислећи да је испорука цигле намијењена за манастир Тврдош. Сасвим је могуће да је цигла била намијењена за другу цркву, које су у том периоду грађене, односно обнављане.

Међутим, претходно смо истакли да је у Тврдошу још крајем XV вијека постојала монашка заједница, којој су између осталих припадали игуман Јован и монах Венијамин. Када је у питању осликавање манастира Тврдош, одавно је познат уговор који су склопили 5. јуна 1510. године познати дубровачки сликар Вице Ловров Добрићевић и Матеја монах у манастиру посвећеном Светој Марији из Требиња. Уз одобрење митрополита Висариона, калуђер Матеја договарао је

са познатим сликаром да на зидовима изради цркве фреске на грчки, односно православни начин.

Литература: Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII–XVI в.* II, 39, бр. 838; В. Ћоровић, *Херцеговачки манастири*, 507; Ђ. Јанковић, *Манастир Тврдош*, 8–16; Љ. Шево, *Православне цркве и манастири*, 189–195; *Шематизам Захумско-херцеговачке епархије 2006. године*, 248.

Тврдоши (*Teuerdosi*), II 2 – насељено мјесто општине Требиње удаљено око 4 км западно од града, по коме је манастир добио име. Смјештено је у Подбрђу требињском на присојној страни испод Попове процоли на 300–330 м н. в. Село је разбијено на три засеока. Насеље датира још из средњег вијека. Према турском попису из 1475/77. године у Тврдошима су била насељена три домаћинства, која су имала обавезу да Турцима плаћају порез у износу од 164 акче, на производњу житарица. Године 1484. у мјесту Тврдошу евидентиран је млин за мљевање житарица, који је на извјестан период закупио један Дубровчанин.

Извори: *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine* (пр. А. Аличић), Сарајево 1985, 505.

Литература: Б. Храбак, *Из старије прошлости Босне и Херцеговине I*, Београд 2003, 19; Алманах (Требиње 2012) 139–140 (С. Пујић).

Radmilo Pečić

Université de Priština
Faculté de philosophie
Kosovska Mitrovica (Serbie)
Département d'histoire

**MENTIONS ECRITES DU MONASTERE TVRDOŠ
DATANT DU XV SIECLE**

Résumé

La situation dans l'Etat médiéval de Bosnie sur le plan religieux ne fait pas l'objet d'un avis partagé dans la littérature historique. Les dates d'érection d'églises et de monastères ne font pas l'unanimité. Hormis la tradition ou ce que nous apprennent les récentes fouilles archéologiques, la première mention écrite du monastère de Tvrdoš sont datées du XVIème siècle dans la littérature historique. Et de fait, de nombreux chercheurs contestent son ancienneté et affirment que l'érection de ce monastère est postérieure au moyen âge. Ce travail présente plusieurs documents écrits qui attestent la réalité d'une vie monacale dans le monastère de Tvrdoš antérieure au XVème siècle. Parallèlement, il expose plusieurs documents qui réfutent la rénovation d'une vie monacale dans ce monastère par le métropolitain de Trebinje, Visarion. Cette vie existait néanmoins à Tvrdoš avant ce dernier, soit au XVème siècle, comme l'attestent des sources ragusaines datant de 1495, dans lesquelles sont mentionnés le moine Benjamin Radišić, puis le métropolitain de Trebinje, Vasilje.

Mots-clés: Tvrdoš, Trebinje, métropolitain, église de la Dormition de la Très Sainte Vierge.